

УДК 338.242

М. Авксентьев

M. Avksientiev

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ ВНЗ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГАЛУЗІ ОСВІТИ

DIRECTIONS OF REFORMING OF THE NATIONAL SYSTEM OF HEI FOR RAISING OF EFFICIENCY OF THE FIELD OF EDUCATION

В статті викладено матеріал, який стосується важливості вищої освіти для сталого і ефективного економічного розвитку держави. Наведено факти з матеріалів роботи міжнародних організацій, що доводять необхідність і вигідність інвестування в освіту, а також залучення іноземних студентів до вітчизняних ВНЗ. Сформульовано дієві методи і механізми, реалізація яких допоможе реформувати сучасну систему вищої освіти з метою підвищення її ролі як одного з основних чинників забезпечення соціально-економічної стабільності в Україні.

Ключові слова: вища освіта, інвестування, міграція, напрямки реформування, менеджмент в освіті.

В статье изложено материал, который касается важности высшего образования для устойчивого и эффективного экономического развития государства. Приведены факты с материалов работы международных организаций, которые доказывают необходимость и выгоду инвестирования в образование, а также привлечения иностранных студентов в отечественные ВУЗы. Сформулированы действенные методы и механизмы, реализация которых поможет реформировать современную систему высшего образования с целью повышения ее роли как одного из основных факторов обеспечения социально-экономической стабильности в Украине.

Ключевые слова: высшее образование, инвестирование, миграция, направления реформирования, менеджмент в образовании.

In the article the material that relates to the importance of higher education for sustainable and effective economic development of the country is presented. The facts from the materials of the work of international organizations, which proves the necessity and benefit of investing in education, as well as to attract foreign students in domestic HEIs, are given. The effective methods and mechanisms, the implementation of which will help to reform the modern system of higher education in order to improve it as one of the key factors in ensuring social and economic stability in Ukraine are formulated.

Keywords: higher education, investment, migration, the direction of reforming, management in education.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Зв'язок з науковими і практичними завданнями. Сучасна українська система ВНЗ не відповідає рівню систем вищої освіти в інших державах. Це в свою чергу гальмує економічний розвиток держави. З метою виправлення ситуації в українській системі вищої освіти необхідно терміново і кардинально міняти способи і методи управління, впроваджуючи сучасні принципи менеджменту.

Аналіз останніх публікацій з проблеми. Ворошилова Л. Л. [9] досліджує ринок освітніх послуг з вивченням інноваційних компонентів, які допоможуть підвищити рівень його конкурентоздатності. Вища освіта в умовах глобалізації світового освітнього простору та її інтернаціоналізація є центральною проблемою в дослідженнях Красовської О. Ю. [11]. Приклад ефективного залучення іноземних студентів яскраво висвітлено в працях Смолікевича Н. В. [12]. Не стоять осторонь цієї проблеми зарубіжні вчені, зокрема: Котлер П. Дж., Блум Д., Кенінг Д. та ін. Окрім того, слід окремо відзначити появу численних публікацій освітян і науковців у контексті обговорення й прийняття Закону України «Про вищу освіту».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Незважаючи на досить значний рівень наукових досліджень з проблем вивчення вищої освіти, в них в

досить незначною мірою висвітлено питання розроблення, введення в дію та апробації дієвих та високорезультативних напрямів структурних змін у цій сфері відповідно до сучасних проблем і реалій.

Метою статті є розроблення практичних рекомендацій щодо необхідних напрямів реформування вітчизняної системи ВНЗ для підвищення ефективності галузі освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Багато науковців пов'язують економічний розвиток країни з рівнем розвитку системи освіти, адже її рівень є однією з якісних характеристик трудового потенціалу [1]. Існує дві головні причини цього. По-перше, останні 200 років яскраво показали різницю в розвитку науки, технологій та рівня життя між країнами з розвинутою системою освіти та тими країнами, де письменність та освіта досі перебувають на нижчих етапах розвитку. По-друге, відомо, що доходи людей з вищою освітою вищі, в середньому, за доходи людей, які її не мають. Виникає питання: якщо ця закономірність діє для окремих людей, чому для країн має бути інша ситуація? Довести вірність цієї гіпотези можна просто завдяки рівнянню: якщо результати праці людини з вищою освітою за годину часу вищі, то доходи суспільства, в якому більше таких людей, мають також бути вищими.

Наразі в системі вищої освіти проходять трансформаційні зміни, що знаходять прояв у переосмисленні всіх аспектів освітньої діяльності. Вони усвідомлюються як життєвий процес, необхідний для пристосування людини до нових вимог [2].

Як відзначають аналітики ЄБРР, головним фактором конкурентоспроможності сучасної економіки є знання та інтелект. Враховуючи цей факт, слід визнати, що конкурентоспроможність освіти стимулює залучення значних капіталів та висококваліфікованих спеціалістів на ринок інтелектуальної праці, тому в найбільш конкурентоспроможних країнах вона є пріоритетною сферою діяльності [3].

У період кризи в національній економіці питання якості робочої сили набувають дедалі більшого значення. Втрата талановитих людей чи використання їх не за призначенням обернуться прямими збитками в умовах швидких змін [4]. Темпи модернізації української економіки, підвищення рівня життя населення безпосередньо корелюються з якістю робочої сили та забезпеченням ринку праці спеціалістами з відповідними навичками. Сучасний ринок праці потребує нових підходів щодо оцінки якості робочої сили.

Макро- та мікроекономічні дослідження доводять, що інвестування в освіту має високі показники економічного ефекту як для окремого індивіда, так і для всього суспільства. Дослідження Організації з економічного співробітництва та кооперації (OECD) свідчать про наступне: кожен додатковий рік освіти збільшує показник ВВП на душу населення на 0,44 % [5].

Сьогодні людський капітал враховується як одна з найважливіших складових національного багатства. Цьому сприяло проведення експертами Світового банку експериментальних грошових оцінок елементів і складових національного багатства. Відповідно до даних їхнього дослідження виходить, що людський капітал становить близько 2/3 від усієї кінцевої оцінки національного багатства. Виходячи з отриманих даних, було зроблено висновок про те, що головним фактором відтворення національного багатства стає не накопичення матеріальних благ, а накопичення знань і умінь.

Прикладом цього може слугувати те, що «внесок» технологічних змін в економічне зростання США і інших високорозвинених країн становить 20–40 % від щорічного приросту національного виробництва.

В сучасних умовах, коли змінюється структура зайнятості населення, зростає частка розумової праці у виробництві, зменшується потреба суспільства в малокваліфікованій праці, гостро постає питання потреби пошуку додаткових джерел, внутрішніх резервів розвитку країни. Одним з таких джерел є рівень освіти населення [6].

Досвід багатьох індустріально розвинутих країн свідчить про якісно новий, набагато вищий рівень залежності результатів економічного розвитку від кожної окремої людини, її загальних і професійних знань, умінь, здібностей, моральної мотивації і соціального самопочуття, які безпосереднім чином впливають на працю і на ставлення до роботи, на надійність і скоординованість всіх ланцюгів виробничого процесу. На думку американських менеджерів, інтелектуальний капітал має становити не менше 40 % від усього людського капіталу підприємства, організації. Тільки за таких умов останні можуть бути перспективними і конкурентоспроможними на ринку [7].

Саме люди в постіндустріальному суспільстві разом з їх освітою, кваліфікацією, професійним досвідом і навичками, цілями і цінностями, життєвими установками і орієнтаціями виступають в якості головного, основного і невичерпного, на відміну від усіх інших, ресурсу, фактором економічного

зростання, вони ж визначають можливості й межі необхідних змін. Виходячи з цього, можна говорити, що конкурентні переваги тієї чи іншої держави в сучасних умовах, в першу чергу, залежать від кадрово-ціннісного потенціалу нації, серцевину котрого формують накопичений і задіяний людський капітал.

Друга декада XXI століття вказує на збільшення залежності країн від запровадження найсучасніших технологій. На персональному рівні це питання не таке гостре, адже більшість нових технологій адаптуються під «звичайного» користувача, розширюючи тим самим ринок власного застосування. На національному рівні питання постає не в тому, чи вміє пересічний громадянин використовувати нову технологію, а в тому, хто є її творцем, а отже – хто може нею керувати. Розробка, впровадження та контроль за технологіями стають питаннями національної безпеки.

На Санкт-Петербурзькому економічному форумі у 2014 році керуючий партнер компанії PwC в Росії висловив наступну думку: «нас очікує битва за таланти, і переможець цієї битви буде визначати відносну конкурентоспроможність компаній, регіонів, країн» [8]. Зазначене доводить, що освіта перестає бути виключно соціальною функцією держави, а стає самостійною індустрією з великим потенціалом зростання. На ринку освітніх послуг вищої школи за студентів та педагогів змагаються приватні та державні навчальні заклади. Крім того, йде жорстка конкуренція за залучення наукових фондів. На ринку працюють різноманітні тренінгові компанії, акредитаційні установи та рейтингові агентства.

Збільшення мобільності персоналу призводить до підвищення конкуренції за іноземних студентів. В контексті цього підвищується роль держави, а саме Міністерства освіти й науки – не як центру, що розробляє методичну базу навчання, а як інституційного органу, який відповідає за побудову умов для розвитку національного ринку освітніх послуг. Така робота включає багато складових: міграційну, соціальну, маркетингову тощо.

Отже, держава на ринку послуг вищої школи має, дотримуючись принципу збалансованого консерватизму, який забезпечує фундаментальність та стійкість системи, діяти адаптивно, відповідно до динамічних особливостей та потреб сучасного суспільства [9].

Все це проявляється в тому, що провідні держави намагаються всіма можливими способами залучити до себе на навчання студентів, аспірантів, стажерів та активно вступають в конкурентну боротьбу між собою. Цікавим є факт, що при формуванні рейтингу того чи іншого учбового закладу включається такий показник, як питома вага іноземних студентів в загальній кількості людей, які отримують освітні послуги у цьому ВНЗ (Times Higher Education) [10].

Сьогодні об'єктивною реальністю є факт трансформації ВНЗ у суб'єкт ринкової діяльності – постачальника або провайдера освітніх послуг. При цьому ВНЗ будуть працювати одразу на двох пов'язаних ринках: ринку праці та ринку освітніх послуг. Основними країнами, які можуть конкурувати між собою на ринку вищої освіти за кількістю іноземних студентів, є держави Західної Європи і Північної Америки, а також Австралія і Японія, адже вони навчають більше 80 % загальної їх чисельності [11].

Від навчання іноземних студентів держава отримує два позитивних моменти: значний розмір грошових надходжень через оплату послуг навчання і проживання; зростання кількості висококваліфікованих спеціалістів.

Тому, проводячи більш активну імміграційну політику, багато держав, перш за все Сполучені Штати Америки, Канада, Австралія, ряд країн Західної Європи можуть отримати щорічно приблизно один мільйон висококваліфікованих співробітників потрібного їм профілю за рахунок іноземних громадян, які навчалися у їхніх ВНЗ. Причому це не менш важливий і цінний результат від добре організованої роботи ринку освітніх послуг, ніж плата іноземних абітурієнтів за своє проживання і навчання. Це доводить, наприклад, той факт, що від 30 до 50 % всіх іноземних студентів, які отримують науковий ступінь магістра в американських освітніх закладах, залишаються працювати і жити в цій державі [12].

Тому все зазначене вище може слугувати доказом того, що експорт освітніх послуг стає одним із найважливіших факторів економічного зростання. Через це об'єм, різноманітність і якість освітніх послуг, які надаються населенню, необхідно розглядати як одні з найважливіших факторів, які визначають привабливість території та створюють і формують конкурентні переваги регіонів.

В зв'язку з цим слід зауважити, що сьогодні одним з основних завдань повинні стати оцінка і розгляд потенціалу регіонального ринку освітніх послуг, які надаються вищими навчальними закладами на цій визначеній території.

Через це ефективність і конкурентоздатність вітчизняної системи вищої професійної освіти в першу чергу залежить не стільки від вирішення проблеми фінансування, як від введення результативної системи університетського менеджменту, основними відмінностями якої є розподіл академічних, науково-дослідницьких і адміністративних функцій, а також спеціалізація і орієнтування на їх виконання при технічній підтримці навчальної і дослідницької діяльності.

Також необхідна структурна перебудова ВНЗ в напрямку створення і розвитку в їх структурі підрозділів, функціонування і діяльність яких перетворить вищі навчальні заклади в мобільні і разом з тим, які стабільно розвиваються, в організації ринково орієнтованого типу.

Наступним кроком на шляху покращення системи вищої освіти має стати ряд заходів, які будуть направлені на формування більш відкритої і прозорої діяльності ВНЗ по відношенню до якості наданих ними послуг, за допомогою розробки і введення системи рейтингів, організації роботи суспільних рад по спостереженню за їх роботою.

Прикладом для розробки повинні стати західні моделі університетського менеджменту, контролю якості, виробництва і просування «продуктів» на ринок ВНЗ, що також може і повинно слугувати в якості трансферту нових технологій організації і управління вищими навчальними закладами.

Сучасні наукові розробки вказують на те, що саме вища освіта може стати головним чинником як особистого так і суспільного розвитку [13].

Крім того, слід враховувати вплив вищої освіти на соціально-економічну складову суспільного розвитку. Масова якісна вища освіта буде мати дуже серйозні наслідки для розвитку нашої держави. Більшість вітчизняних ВНЗ – це, на жаль, освітні заклади, які можна порівнювати за рівнем і функціями з технікумами радянської епохи. В зв'язку зі зростанням масовості спостерігається неминуча втрата якості освіти та зниження вимог до абітурієнтів, що, на жаль, призводить до набору, а не відбору, в результаті чого суспільство отримує малокваліфікованих працівників. Для вирішення цієї проблеми необхідно кардинальним чином врегулювати діяльність системи підготовки фахівців та зробити практичні висновки.

Якщо молоде покоління й надалі буде зацікавлено отримати тільки вищу освіту, то держава матиме масу людей, які не здатні знайти достойне місце в житті, що може привести до соціальної дестабілізації в суспільстві.

Для порівняння можна використати зміни у системі виховання дітей-сиріт. Після Великої вітчизняної війни у Радянському Союзі залишилась величезна кількість безпритульних, бездоглядних дітей, дітей-сиріт. За даними Міністерства внутрішніх справ України, в звільнених областях кількість дітей-сиріт сягнула 67 тисяч [14]. Для того, щоб забрати цих дітей з вулиці та надати їм хоча б якусь освіту, біла створена система шкіл-інтернатів. В свій час школи-інтернати дали майбутнє для багатьох дітей, але на сьогодні очевидна їхня неефективність у сучасних умовах. Дітям, які ростуть без домашнього затишку, без належних умов та уваги, важко адаптуватися у сучасному суспільстві. Саме через це зараз ця система повністю залишає місце для системи інтернатів сімейного типу. Отже, кожна система має свій «термін придатності».

Так само вітчизняна система освіти, зорієнтована на надання базових освітніх послуг 90 % населення має бути змінена на систему, яка орієнтується на 10 % найталановитіших дітей, які згодом, отримавши відповідну кваліфікацію, стануть локомотивами економічного розвитку країни.

Крім того, важливо врахувати наступне. За часів доіндустріального та індустріального суспільства базові вміння, такі як писемність та вміння читати, були головними вимогами до робітників та могли забезпечити необхідні умови для зростання продуктивності праці. Велика армія робітників потребувала одиниць інженерів, які завдяки вищій освіті налагоджували технологічний процес. Таким чином, економіка індустріального типу потребувала набагато меншої кількості висококваліфікованих кадрів, ніж економіка XXI століття, основана на знаннях.

В інформаційному суспільстві провайдери високотехнологічних послуг, які є основою економіки, мають володіти відповідними навичками та знаннями. Рівень володіння професією для надання послуг на достатньому рівні значно зріс порівняно з економікою індустріального та доіндустріального періоду. Кваліфікований працівник в інформаційному суспільстві потребує таких навичок, як технологічна та медійна грамотність, критичне мислення, комунікаційні навички, вирішення проблем, навички роботи у колективі.

Для того, щоб підготувати випускників для глобальних та соціальних викликів у XXI столітті, державі необхідно реформувати власну систему освіти, і певні кроки для цього вже зроблено.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Індустрія освіти стає не тільки фактором нарощування економічного потенціалу країни, а й важливою галуззю світового ринку послуг. Обсяг світового ринку вищої освіти оцінюється в понад 1,8 тлрд. доларів США і постійно зростає. Провідні країни світу, такі як США, Японія, Канада та країни Західної Європи, ведуть щільну конкуренцію на цьому ринку. При цьому роль держави на цьому ринку швидко трансформується з методологічної на організаційну. Через це вивчення освіти як важливого фактора економічного розвитку держави буде і в подальшому актуальною темою для наукових досліджень, враховуючи зарубіжний досвід і напрацювання у контексті імплементації Закону України «Про вищу освіту».

Список використаної літератури

1. Лич В. М. Трудовий потенціал: теорія та практика створення : [монографія]. – К. : Навч. світ, 2003. – 313 с.
2. Бывахин Г. А. Управление развитием образования: организационно-экономический аспект / Г. А. Бывахин. – М. : Экономика, 2003. – 428 с.
3. Конкурентоспособність України : стан і перспективи підвищення / [за ред. д-ра екон. наук І. В. Крючкової]. – К. : Основа, 2007. – 488 с.
4. Коттер Дж. П. Впереди перемен / Дж. П. Коттер; пер. с англ. – М. : Олимп Бизнес, 2003. – 256 с.
5. Robert J. Barro Education and Economics Growth. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www1.oecd.org/edu/innovation-education/1825455.pdf>.
6. Семикіна М. В., Коваль Л. А. Інноваційна праця в конкурентному середовищі : загальна методологія, мотиваційні аспекти регулювання : [монографія]. – Кіровоград : Степ, 2002. – 212 с.
7. Онікієнко О. В. Удосконалення соціально-трудова відносин як важлива умова забезпечення людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11835/12-Onikienko.pdf?sequence=1>.
8. Офіційний сайт Петербурзького міжнародного економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forums.spb.com/ru/2014/sections/30/materials/229/sessions/754>.
9. Ворошилова Л. Л. Инновации и конкурентоспособность вуза на рынке образовательных услуг // Российское предпринимательство. – Ч. 1. – 2002. – № 11. – С. 76–81.
10. Рейтинг найкращих ВНЗ світу: знову без України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/science/2014/10/141002_world_university_rankings_vs.
11. Красовська О. Ю. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [file:///C:/Users/pp/Downloads/vamsue_2011_2\(46\)_13.pdf](file:///C:/Users/pp/Downloads/vamsue_2011_2(46)_13.pdf).
12. Смолікевич Н. Вища освіта США : організаційно-педагогічні аспекти привабливості для студентів-іноземців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/Pedagogika/periodic/visnyk/23/25_smo_likovyuch.pdf.
13. Bloom D., Canning D. and Chan K. Higher Education and Economic Development in Africa [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://siteresources.worldbank.org/INTAFRREGTOPTEIA/Resources/Higher_Education_Econ_Dev.pdf.
14. Організація та діяльність міліції України у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47372>.

References

1. Lych, V. M. (2003) Labor potential: theory and practice of creation. K. : Navch. svit, 313 p.
2. Byvahn, G. A. (2003) Managing the development of education: organizational and economic aspect. M. : Ekonomika, 428 p.
3. Competitiveness of Ukraine : status and prospects improving (2007) I. V. Kryuchkovoyi. K. : Osнова, 488 p.
4. Kotter Dzh. P. (2003) Ahead of Change. M. : Olimp Biznes, 256 p.
5. Robert J. Barro Education and Economics Growth [Internet]. Available from : <<https://www1.oecd.org/edu/innovation-education/1825455.pdf>>.
6. Semykina, M. V., Koval, L. A. (2002) Innovative work in a competitive environment: general methodology motivational aspects of regulation. Kirovograd : Step, 2002. – 212 s.
7. Onikiienko, O. V. Improvement of industrial relations as an essential condition for achieving human development [Internet]. Available from : <<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11835/12-Onikienko.pdf?sequence=1>>.
8. Official site of the St. Petersburg International Economic Forum. [Internet]. Available from : <<http://forums.spb.com/ru/2014/sections/30/materials/229/sessions/754>>.
9. Voroshilova, L. L. (2002) Innovation and competitiveness in the market of educational high school services. Part 1. Rossijskoe predprinimatelstvo, 11, pp. 76–81.

10. Rating of the best universities in the world: again without Ukraine [Internet]. Available from : <http://www.bbc.co.uk/ukrainian/science/2014/10/141002_world_university_rankings_vs>.
11. Krasovska, O. Yu. The internationalization of higher education in a globalized world educational space. [Internet]. Available from : <[file:///C:/Users/pp/Downloads/vamsue_2011_2\(46\)_13.pdf](file:///C:/Users/pp/Downloads/vamsue_2011_2(46)_13.pdf)>.
12. Smolikevych, N. US Higher Education : organizational and pedagogical aspects of attractiveness for foreign students [Internet]. Available from : <http://www.franko.lviv.ua/Pedagogika/periodic/visnyk/23/25_smolikevych.pdf>.
13. Bloom D., Canning D., and Chan K. Higher Education and Economic Development in Africa [Internet]. Available from : <http://siteresources.worldbank.org/INTAFRREGTOPTEIA/Resources/Higher_Education_Econ_Dev.pdf>.
14. The organization of the police and Ukraine during the Great Patriotic War (1941–1945) [Internet]. Available from : <<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47372>>.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2014.

Рецензенти: Р. М. Лена, д.е.н., професор, зав. відділу проблем моделювання економічних систем Інституту економіки промисловості НАН України; О. О. Слюсаренко, д.е.н., професор, член-кореспондент НАН України.